

ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ МОДЕЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ ЎСИШ БИЛАН АЛОҚАДОРЛИГИ

Ф. Б. Шакирова

Тошкент давлат транспорт университети доценти,

Шихназаров Жавоҳир Жасурбек ўғли

Тошкент давлат транспорт университети талабаси

Жамият тараққиётининг фалсафий қонунлари ва қонуниятларига кўра ижтимоий-иқтисодий ривожланиши бир текисда, бир йўналишда давом этмасдан куйидан-юқорига, оддийликдан-мураккабликка каби диалектик ривожланиш тамойилларига эгадир. Бу жамият тараққиётининг универсал қонуниятлардан бири ҳисобланади. Лекин, ҳар бир замон иқтисодиёти, ўзининг бир томондан, сиёсий, ижтимоий-иқтисодий тузилмасига асосланса, иккинчи томондан, эса ишлаб чиқариш усули, ишлаб чиқариш воситалари ва техник-технологик укладига эга бўлади.

Айнан мазкур икки жиҳат ҳар бир даврнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишда ўзининг изини қолдиради ва ривожланиш даражасини белгилаб беради. Ушбу ҳолатлар ишлаб чиқариш муносабатлари билан ишлаб чиқариш усули ўртасидаги, устқурма билан базис ўртасида, ишлаб чиқариш билан истеъмол ўртасидаги доимий зиддиятларнинг ички моҳиятини очиб беради. Мазкур зиддиятларнинг мазмуни шундан иборатки, истеъмол билан ишлаб чиқаришнинг вақт нуқтаи назаридан мос келмаслиги, ишлаб чиқариш муносабатларининг ишлаб чиқариш усулидан олдинда юриши, устқуртма жамиятнинг базисини белгилаб бериши каби ҳолатларда намоён бўлади.

Маълумки, ушбу зиддиятлар-жамият ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланиб, иқтисодиёт, ишлаб чиқаришга оид барча янгиликлар, ўзгаришлар аввало ишлаб чиқариш муносабатларида куртак ҳолида вужудга келади ва сўнгра ишлаб чиқариш тизимига татбиқ этилади. Айнан, шу ҳолат иқтисодий трансформация жараёнларини вужудга келтиради, ривожланишнинг бир босқичи даражасидан кейинги етук такомиллашган юқори даражага ўтишига моддий-маънавий ва техник-технологик асос яратади.

Иқтисодий трансформация натижасида сифат, техник-технологик жиҳатдан олдинги тизимга нисбатан прогрессив, етук иқтисодиёт вужудга келади ва бу инновацион иқтисодиёт дейилади. Инновацион иқтисодиёт – бу жамият учун фойдали бўлган ҳар қандай инновациялар (патентлар, лицензиялар, ноу-хаулар, ўзлаштирилган шахсий янгиликлар, янги технологиялар ва

ҳоказолар)дан самарали фойдаланишга лаёқатли бўлган иқтисодидир. Инновацион иқтисодиднинг асосий белгилари қуйидагилардан иборат:

– жадал ривожланиб бораётган илмий-техник тараққиёт ва инновацион ривожланишни бир маромда сақлаш учун тегишли даражада барпо этилган инфратузилмалар керакли ҳажмда ресурсларни яратиш имконини беради ҳамда жамият ўзининг барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлаш учун зарур ахборотни ва аввало, илмий ахборотларни ишлаб чиқаришга қодир бўлади;

– юқори ишлаб чиқариш технологияларига асосланган зарур инновацияларни тезкор амалга ошириш, инновацион фаолиятни кенгайтиришга қодир ривожланган инновацион муҳит мавжуд бўлиб, у ҳар қандай инновацияларни рақобат шароитида амалиётга татбиқ этадиган ва ишлаб чиқаришни ривожлантиришга асос бўладиган универсал шарт-шароитга эга бўлади;

– инновацион фаолият соҳасида ишлаб чиқариш ва ҳудудларни қайта тиклаш ҳамда ривожлантириш бўйича комплекс лойиҳаларни муваффақиятли амалга оширадиган малакали кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш бўйича самарали тизим йўлга қўйилган бўлади;

– ҳар бир шахс, шахслар гуруҳи, корхоналар мамлакатнинг исталган жойида ва хоҳлаган вақтда автоматлаштирилган тарзда ҳамда телекоммуникация тизимлари орқали янги билимлар, инновациялар, инновацион фаолият, инновацион жараёнлар ҳақидаги ҳар қандай зарур ахборотни олиши, айирбошлаши мумкин;

– ишлаб чиқариш ва бошқарувнинг барча соҳалари жадал автоматлаштирилиб, компьютерлаштирилмоқда, ижтимоий тузилмалар тубдан ўзгартирилмоқда ва бунинг натижасида инсон фаолиятининг турли жабҳаларида инновацион фаолият кенгайиб, янада фаоллашади;

– илмий-техник ютуқларни аниқ мақсадларга йўналтириш, уларнинг натижаларини янги техникалар, технологиялар, тизимлар, машиналар, ускуналар, ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг янги услубларини яратиш тизим мавжуд бўлади;

– ишлаб чиқариш ва техник-технологик ютуқлар натижаларини якуний истеъмолчига етказиш ва яратилган инновацион маҳсулотдан самарали фойдаланишга эришиш;

– бозор ёки буюртмачилар томонидан талаб қилинган инновацияларни яратиш ҳамда амалга ошириш учун зарур янги илмий-техник муваффақиятларни қўлга киритиш ва тадқиқ этиш;

– янги ғоялар, билимлар ва технологиялар ижобий қабул қилинади, ҳар

қандай зарур вақтда турли йўналишдаги инновациялар яратилади ҳамда амалиётга кенг жорий этиш жадаллашади.

Юқорида келтирилган белгиларга кўра жамиятда, миллий хўжаликда инновацион иқтисодиётнинг мавжудлиги қай даражада эканлигини аниқлаш имкони бўлади. Инновацион иқтисодиёт жадал суръатлар билан янгиликлар, ихтиролар, янги техника-технологияларни яратишга ва уларни амалиётга тезкорлик билан татбиқ этишга мойил иқтисодиётдир. Инновацион иқтисодиёт шароитида инвестицияларни тегишли соҳаларга йўналтириш, муҳим аҳамият касб этади. Инновацион иқтисодиётни шакллантириш, ривожлантириш учун муайян шарт-шароитлар яратилиши талаб этилади ва улар қуйидагилардан иборат:

1. Давлат томонидан фан-техника тараққиётини таъминлашни молиялаштириш устивор вазифа сифатида қўйилиши.

2. Давлат бюджети маблағларидан фан ва техникани ривожлантиришда самарали фойдаланиш.

3. Давлат томонидан инновацияларни яратувчи хўжалик юритувчи субъектлар, жисмоний шахсларга солиқ имтиёзларини бериш орқали рағбатлантириш тизимини қўллаш.

Давлат томонидан хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида инновацион ишлаб чиқариш, инновацион фаоллик устивор йўналиш сифатида қаралиши учун миллий рағбатлантириш тизими ишлаб чиқиш ва хўжалик амалиётида қўллаш лозим бўлади.

Мамлакатда инновацион иқтисодиётга ўтишда, уни ривожлантиришда миллий инновацион тизим яратилиши зарурий шартлардан бири ҳисобланади. Миллий инновацион тизим бу инновацион фаолиятни рағбатлантириш, қўллаб-қувватлашни амалга оширадиган субъектлар ва институтлар мажмуасидир. Миллий инновацион тизимнинг таркибий тузилмасига давлат, бизнес субъектлари, ўқув юртлари, илмий-текшириш институтлари ва таълим муассасалари киради. Давлат миллий инновацион тизимни ташкил этиш, ривожлантиришда асосий рол ўйнайди, давлат томонидан уларни имтиёзли солиққа тортиш, тўғридан-тўғри молиялаштириш, имтиёзли кредитлар ажратиш ва венчур фондларини ташкил этиш каби чора тадбирлар билан уларни қўллаб-қувватлаш мақсадга мувофиқдир.

Инновацион иқтисодиётга ўтиш, уни ривожлантиришда юқорида қайд этилган дастаклардан асосийларидан бири оқилона солиқ сиёсати ва имтиёзли солиққа тортишдир.

Инновацияларнинг бир неча муҳим функциялари мавжуддир. Инновацияларнинг биринчи функциясининг мазмуни шуки ялпи ички маҳсулотни ишлаб чиқариш харажатларини, маҳсулот қийматида жонли меҳнат

сарфини камайтириш, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ҳамда юксак меҳнат унумдорлигига эришишдир. Иқтисодиётда ишлаб чиқарувчи кучларни рационал жойлаштириш ва уларнинг салоҳиятидан унумли фойдаланишни тақозо этади. Инновацион ривожланишдан кўзланган асосий мақсадлардан бири ишлаб чиқаришнинг ассортименти, таркиби ва ҳажмининг истеъмолнинг ассортименти, таркиби ва ҳажмига мос келишини таъминлаш, яъни ялпи талаб ва ялпи таклиф мувозанатига уларнинг структурасини доимий равишда оптималлаштириш орқали эришиш устивор масала ҳисобланади. Инновационларнинг яна бир функционал вазифаси жамиятда жисмоний шахслар, меҳнат жамоалари ва хўжалик юритувчи субъектлар томонидан яратилган янгиликлар, ихтиролар, кашфиётларни иқтисодий амалиётга татбиқ этиш орқали ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифатини ошириш, меҳнатни ташкил этишнинг оптимал йўлларини, иқтисодий муаммоларнинг рационал ечимини топиш орқали, пировард натижада аҳолининг турмуш фаровонлигини ошириш муҳим масалалардан бири саналади.

– Инновацион иқтисодиётнинг ривожланиш қуйидаги индикаторлари 1 – чизмада келтирилган.

1 -чизма. Инновацион ривожланиш индикаторлари.

Чизмадан кўринадики, инновацион ривожаниш даражасини жамият ҳаётининг иқтисодий, социал ва инновацион фаолият соҳаларидаги айрим кўрсаткичларга қараб аниқлаш мумкин. Агар, иқтисодий соҳани таҳлил қиладиган бўлсак, мамлакат иқтисодиётида хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига давлат томонидан аралашув даражаси паст бўлса, соғлом рақобат, мустақил инвестицион муҳит учун, ҳуқуқий, иқтисодий, институционал шарт-шароитлар яратилган бўлса, миллий хўжалик тармоқларидаги капиталнинг оқими бир тармоқдан бошқасига ўтиши тезкор, жўшқин бўлса – хулоса қилиш мумкинки бундай иқтисодиётда инновацион ривожланишнинг барча иқтисодий асослари яратилган бўлади. Инновацион ривожланишнинг интеграл мезони мамлакат аҳолисининг турмуш даражаси, ҳаёт сифати ҳисобланади. Мазкур даражага эришиш учун эса фаол инновацион сиёсат юритиш зарур бўлади.

Ижтимоий-иқтисодий глобаллашув шароитида инновацион ривожланишнинг асосий учта моделини келтириш мумкин.

1. Йирик миқёсда илмий-ишлаб чиқариш циклининг барча босқичларини ўзида мужассам этган мақсадли лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш модели (АҚШ, Англия, Франция).

2. Иқтисодиётнинг таркибий тузилишини мўтадил инновацион муҳит яратиш орқали оптималлаштириш, янгилик ва ихтироларни кенг тарқатишга ихтисослашган модель (Германия, Швеция, Швецария).

3. Инновацион инфратузилмани ривожлантириш орқали янгиликлар яратишни рағбатлантирувчи модел (Япония, Ж.Корея).

Халқаро иқтисодий муносабатлар субъектлари сифатида фаолият кўрсатадиган давлатлар томонидан инновацион ривожланишнинг қайси миллий модели танланмасин уларнинг марказида инновацион ривожланишга хизмат қиладиган самарали солиқ сиёсати катта ўрин тутди. Ўзбекистон шароитида инновацион ривожланиш, инновацион иқтисодиётга ўтишда асосан биринчи моделдан, қисман иккинчи моделдан фойдаланилган ҳолда амалга оширилмоқда.

Юқорида қайд этилган мазкур масалаларни эса инновацияларсиз амалга ошириш мушкул вазифа эди. Шу нуқтаи назардан Ўзбекистонда инновацион ривожланишнинг биринчи модели, яъни фан-техника тараққиёти ютуқларини иқтисодий амалиётга татбиқ этиш йўлидан борилди. Инновацион иқтисодиётни барпо этиш, ривожлантириш тўғридан-тўғри инвестиция сиёсати билан чамбарчас боғлиқдир. Ҳақиқат ҳам агар самарали инвестиция сиёсати юритилмас экан ишлаб чиқаришнинг инновацион турига ўтиш қийин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Шакирова Ф. Б. Развитие экономики Узбекистана на основе инновационной деятельности // Проблемы современной экономики. – 2015. – №. 3 (55). – С. 299-302.
2. Mardievna S. G., Boltaevna S. F. The role of public-private partnerships in attracting investment projects in the transport sector // Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol. – 2021. – Т. 27. – №. 6.